

Буренко Т. М.,

доцент кафедри германської філології
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

КОМУНІКАТИВНА ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕСПОНСИВНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ ЯК РЕАКЦІЇ НА МОВЛЕННЄВИЙ АКТ ДОКОРУ

Анотація. Стаття фокусує увагу на аналізі респонсивних висловлень як реакції на мовленнєвий акт докору. Проведене дослідження виявляє, що мовленнєві реакції на докір діляться на мовленнєві акти, які відновлюють та гармонізують відносини між комунікантами, і мовленнєві акти, що посилюють конфлікт у міжособистісних відносинах.

Ключові слова: висловлення, дискурс, докір, мовленнєвий акт, реакція.

Постановка проблеми. Антропоцентричний характер сучасної лінгвістики зумовлює актуальність дослідження мовленнєвих особливостей вираження докору в англomовному дискурсі. Оскільки мовленнєвий акт докору (далі – МА) є частиною інтерактивного дискурсу, тобто мовленнєвої події, що включає лінгвістичну реалізацію інтенції докору адресантом та респонсивну репліку адресата, відбувається зростання інтересу до аналізу різноманітних емотивно-оцінних суджень, що дає змогу розширити знання про закономірності протікання міжособистісного спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовленнєвий акт докору привертає увагу багатьох дослідників, які вивчають різні його аспекти. Так, О.А. Мельникова вивчає синтаксичні функції докору, Н.Ф. Соломчак досліджує особливості реалізації модальності докору в сучасній українській мові, А. Вежбицька та Т.В. Булигіна працюють над проблемою семантики англійського дієслова *reproach* та, відповідно, російського – *упрек*, Н.А. Каразія аналізує прагматичний акт докору в сучасній американській мовленнєвій культурі, В.І. Карасик – соціолінгвістичний аспект докору. Дослідження у галузі дискурсивного аналізу переважно спрямовані на вивчення ролі адресанта в організації комунікативного процесу, на його комунікативно-прагматичні інтенції, стратегії і тактики мовленнєвої інтеракції [5; 8], у той час як специфіка організації реплік адресата ще потребує детального та системного аналізу.

Метою статті є аналіз респонсивних висловлень-реакцій на мовленнєвий акт докору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Докір – це прагматичний акт, узятий у контексті певної ситуації з урахуванням дій, які стали причиною вживання такого мовленнєвого акту, а також відповідної реакції адресата на нього. Мета особи, яка докоряє, – втілити свою комунікативну інтенцію: вплинути на емоційну сферу співрозмовника і підштовхнути його до зміни своєї поведінки. Заради досягнення взаєморозуміння адресат і адресант повинні мати спільний фонд знань і життєвий досвід, а також сформовані на його основі погляди [6, с. 40].

Вибір мовних засобів при відповідній реакції на докір детермінується фактором адресата, взаємовідносинами між кому-

нікантами, статусно-рольовою рівністю/нерівністю між учасниками інтеракції, віком, рівнем культури співрозмовників. Зважаючи на аналіз МА докору, мовленнєві реакції діляться на мовленнєві акти, які відновлюють та гармонізують відносини між комунікантами (вибачення, аргументація, виправдання, визнання вини) і мовленнєві акти, які посилюють конфлікт у міжособистісних відносинах і призводять до комунікативної невдачі (взаємодокори, переривання, звинувачення в безпідставності докору, заперечення) [2].

Відновлення репутації та гармонізації подальших відносин між комунікантами сприяє вибачення. Вибачення – комплексна мовленнєва дія, яка здійснюється мовцем для психологічної корекції ситуації, що склалася через його провину, і супроводжується емоційним станом співчуття і/або обіцяною не здійснювати певних дій, факультативним виправданням чи поясненням причин своєї поведінки. Мовленнєвий акт вибачення є намаганням відновити комунікативну рівновагу. Його головна функція – відновити соціальний баланс і гармонію між комунікантами [7, с. 280].

Вибачаючись, комунікант може дотримуватися стратегії виправдання та визнання мовцем відповідальності за спричинену шкоду. Ця стратегія є найбільш невігідною для того, хто докоряє, оскільки є ризик нанесення шкоди його репутації:

"I'm sorry," said Charlie. "I thought you knew". (J. Archer, A Twist in the Tale)

Характерною особливістю виправдання є його приналежність до аргументативної сфери комунікації, яка відображає, як правило, конфліктні ситуації, під час яких зіштовхуються інтереси комунікантів, мають місце різні оцінні судження. Мовленнєвий акт виправдання націлений на те, щоб нейтралізувати негативну оцінку, він має на меті створити позитивний образ мовця, зменшити ступінь шкоди, яка завдається репутації того, кому докоряють. У тих випадках, коли мовець виправдує себе, він намагається переконати адресанта або в тому, що його дії не є такими вже й поганими, або в тому, що в нього були поважні підстави зробити саме так, а не інакше [3, с. 95]. Семантико-функціональний аналіз контекстів, які містять мовленнєві акти виправдання, свідчить, що мовні засоби їх реалізації є різноманітними. Проведений нами аналіз доводить, що часто вираженням виправдання є вираз *"It's not my fault"*:

I have tried to do what you want; it's not my fault that I haven't been able to put my heart into it. (John Galsworthy, The Forsyte Saga. The Man of Property)

Виправдання, на думку Е.Л. Григорян, може бути представлене як система стратегій: заперечення наміру, заперечення контролю, приписування відповідальності другій особі тощо [1, с. 98]. Їх реалізація залежить від параметрів ситуації спіл-

кування. Реагуючи на докір, адресат може перекладати відповідальність на адресанта:

It would be a success if you behaved yourself properly. (John Galsworthy, *The Forsyte Saga. The Man of Property*)

Ситуації, в яких висловлюється докір, характеризуються різноманітністю форм відносин між співрозмовниками, оскільки докоряти може будь-яка людина, очікування якої стосовно співрозмовника не справджуються. Докір може висловлюватися близькій чи малознайомій людині, співрозмовнику вищого чи нижчого статусу. Сфера спілкування і характер відносин між комунікантами не є особливо важливими, коли адресат реагує на докір аргументацією щодо безпідставності докору щодо нього:

Of course it wasn't an episode. But you know, when you ask me to get my wife, to whom I'm very much attached, to divorce me, and ruin my career by marrying you, you're asking a good deal. (W.S. Maugham, *The Painted Veil*)

На відміну від аргументації, у разі виправдання співрозмовник знає, що він неправий, але не визнає цього за наявності пом'якшуючих обставин, які виступають на його користь. У разі вибачення адресат повністю визнає свою помилку. Виправдання і вибачення – два типи реакцій, характерних для ситуацій з яскраво вираженою асиметричністю відносин, зумовленою зниженим статусом адресата.

Адресат може мати ігноруючу або питальну реакцію на докір, що залежить не від статусно-рольових характеристик, а від ситуації спілкування та емоційно-психологічного типу того, хто докоряє. Ухилення адресата від прямого реагування на негативну оцінку зумовлене сукупністю двох факторів: бажанням адресата пом'якшити ситуацію та уникнути конфлікту чи небажанням адресата погодитися і визнати свою помилку. Наприклад, Стрікленд ігнорує докір і не бажає визнавати неправильним свій вчинок:

You don't care if she and your children have to beg their bread? Not a damn (W.S. Maugham, *The Moon and Sixpence*)

Якщо адресат ставить під сумнів право мовця виносити оцінку його діям, то реактивні репліки свідчать про комунікативну невдачу, така реакція викликана його прагненням зберегти свою репутацію і сприяє погіршенню міжособистісних відносин, провокує розвиток конфліктної ситуації. Зазвичай комунікативна мета адресанта при таких типах реакції на докір не досягається. Наприклад, Джун відкидає докір дядька Джеймса і не вважає свою думку хибною:

No! And I hope I never shall! (John Galsworthy, *The Forsyte Saga. The Man of Property*)

Відкрите непогодження з докором виражається в таких реакціях адресата, як взаємодокір та переривання. Такі форми реагування трапляються в повсякденних ситуаціях спілкування, коли співрозмовники перебувають у рівних близьких чи сімейних стосунках і в виборі засобів реагування не обмежені соціальними параметрами комунікації. Негативні реакції з боку адресата зумовлені, головним чином, самою ситуацією спілкування, а також експліцитним характером вираження докору.

Одним із видів реакції на докір є взаємодокір. Така реакція найчастіше зустрічається у комунікантів із симетричними відносинами при близькій дистанції спілкування. Часто партнери по комунікації використовують емоційно-забарвлену негативно-конотовану лексику. Наприклад, коханці докоряють один одному:

Do you usually have coffee with an insurance broker in your negligee?

I'll have coffee with whom I damn well please, she said, and wearing what I damn well please, especially when you are on your way home to your wife (J. Archer, *A Twist in the Tale*)

Раптове переривання співрозмовника відбувається через те, що сам мовець необережний у своїх висловленнях і цим ображає адресата, який не бажає вислуховувати докори. Наприклад, у процесі сварки дружина перериває свого чоловіка:

That won't do. You deserted me. In common justice it's for you. Yes. Why didn't you divorce me then? Should I have cared? (John Galsworthy, *The Forsyte Saga. In Chancery*)

Важливе значення при виборі адресатом способу реагування на докір має такий прагматичний фактор, як пресупозиції. Саме відмінність поглядів співрозмовників у конкретних ситуаціях спілкування провокує негативні реакції з боку адресата, тоді коли у разі однакового об'єму прагматичних пресупозицій адресат схильний до того, щоб погодитися з докором мовця, уникаючи конфлікту. Пресупозиції – це не що інше, як пропозиції, які мають на увазі ще до початку передачі інформації. Вони відіграють важливу роль у визначенні того, як буде розвиватися мовленнєва ситуація, тому заради досягнення взаєморозуміння важливо, щоб учасники інтеракції мали спільний набір пресупозицій [4, с. 427].

Висновки. Отже, мовленнєві реакції на докір діляться на мовленнєві акти, які відновлюють та гармонізують відносини між комунікантами (вибачення, аргументація, виправдання, визнання провини), і мовленнєві акти, що посилюють конфлікт у міжособистісних відносинах і призводять до комунікативної невдачі (взаємодокори, переривання, звинувачення в безпідставності докору, заперечення). Перспективним вважаємо дослідження виділених типів мовленнєвих реакцій залежно від соціально-статусних ролей комунікантів.

Література:

1. Григорьян Е.Л. Значение ответственности в синтаксическом представлении / Е.Л. Григорьян // Логический анализ языка. Языки этики. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 97–100.
2. Давыдова Т.А. Речевой акт упрека в английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. Наук: спец. 10.02.04 / Т.А. Давыдова. – Иркутск, 2003. – 16 с.
3. Крысанова Т.А. Коммуникативно-прагматические особенности речевого акта упрека в современном английском языке / Т.А. Крысанова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://book.net/index.php?bid=20067&chapter=1&p=achapter>.
4. Столнейкер Р.С. Прагматика / Р.С. Столнейкер // Новое в зарубежной лингвистике / общ. ред. Е.В. Падучевой. – М.: Прогресс, 1985. – 500 с.
5. Шабат-Савка С.Т. Вербалізація категорії комунікативної інтенції: когнітивні, граматичні та дискурсивні вияви: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / С.Т. Шабат-Савка; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 2014. – 438 с.
6. Шапиро Р.Я. Речевые акты и интеракции / Р.Я. Шапиро // Языковое общение и его единицы: межвуз. сб. науч. тр. – Калинин: КГУ, 1986. – С. 40–44.
7. Edmondson W. Spoken discourse: a model for analysis / W. Edmondson. – Longman Publishing Group, 1981. – 235 p.
8. Ruhi S. Intentionality, Communicative Intentions and the Implication of Politeness / S. Ruhi. – *Intercultural Pragmatics*. – V5. – 2008. – P. 287–314.

Буренко Т. Н. Коммуникативная детерминированность реализации респонсивных высказываний как реакции на речевой акт упрека

Аннотация. Статья фокусирует внимание на анализе респонсивных высказываний как реакции на речевой акт упрека. Проведенное исследование показывает, что речевые реакции на упрек делятся на речевые акты, которые восстанавливают и гармонизируют отношения между коммуникантами, и речевые акты, усиливающие конфликт в межличностных отношениях.

Ключевые слова: высказывание, дискурс, упрек, речевой акт, реакция.

Burenko T. Communicative determination of responses realization as reaction to the speech act of reproach

Summary. The article focuses on the analysis of responsive utterances-reactions to the speech act of reproach. The conducted research reveals that speech reactions to reproach are divided into speech acts which renew and harmonize the relations between the communicators and speech acts which intensify the conflict in frames of interpersonal relationships and cause communicative fail.

Key words: utterance, discourse, reproach, speech act, reaction.